

ГО «ЗАХИСТ В'ЯЗНІВ
УКРАЇНИ»
ngoauu@gmail.com
м. Київ, 04205, пр-т
Оболонський 14,
аб/скр 104

УКРАЇНСЬКА
ГЕЛЬСІНСЬКА СПІЛКА
З ПРАВ ЛЮДИНИ
УГСПЛ, а/с № 100,
04071
office@helsinki.org.ua

Харківська
правозахисна група
а/с 10430, 61002, м.
Харків, Україна
Тел./факс: +380 57
700 67 72
KHHPG@ukr.net

European Prison
Litigation Network
21 ter, rue Voltaire,
75011 Paris
contact@prisonlitigatio
n.org

КОМУНІКАЦІЯ

**відповідно до Правила 9.2 Регламенту Комітету міністрів з нагляду за виконанням судових
рішень та умов дружнього врегулювання**

Група справ «ПЕТУХОВ проти України» (№ 2) (41216/13)

I. Опис групи справ

1. Ця група справ стосується умов виконання довічного позбавлення волі в Україні – питання, яке турбує ЄКЗК з моменту його перших візитів до країни. Як зазначалося у попередній комунікації, поданій у цій групі справ, проблема є особливо гострою через те, що (1) гіперкаральний підхід до цієї категорії ув'язнених глибоко вкорінений в історії та практиці української пенітенціарної системи, (2) а також через дуже велику кількість ув'язнених, які відбувають довічне ув'язнення, що є однією з найвищих в Європі.
2. У справі «Петухова (№ 2)» Суд постановив, що президентське помилування як єдина можливість пом'якшення довічного ув'язнення є системним порушенням статті 3. Крім того, Суд нагадав, що європейська пенітенціарна політика робить акцент на реабілітаційній меті ув'язнення. Хоча держави не несуть відповідальності за досягнення реабілітації довічно ув'язнених, вони, тим не менш, зобов'язані надати таким ув'язненим можливість реабілітуватися. Зобов'язання надавати можливість реабілітації слід розглядати як зобов'язання щодо засобів, а не результату. Однак воно тягне за собою позитивне зобов'язання забезпечити довічно ув'язненим такий режим ув'язнення, який би дозволив їм досягти прогресу на шляху до реабілітації. Довічно ув'язнені в Україні були ізольовані від інших ув'язнених і проводили до двадцяти трьох годин на добу у своїх камерах, маючи мало можливостей для організованої діяльності та спілкування. Такий режим був несумісний з метою реабілітації. Відповідно до статті 46, Суд постановив, що держава-відповідач повинна була провести реформу системи перегляду довічних вироків. Такий механізм повинен гарантувати перевірку в кожному конкретному випадку, чи виправдане подальше тримання під вартою на законних пенологічних підставах, і повинен дати можливість довічно ув'язненим з певним ступенем точності передбачити, що вони повинні зробити для того, щоб розглядалося питання про їхнє звільнення, і за яких умов, відповідно до стандартів, розроблених в практиці Суду.
3. У справі «Івана Карпенка» Суд встановив, що заборона на спілкування заявника, довічно ув'язненого, з ув'язненими з інших камер під час позакамерних заходів, що застосовувалася з моменту його ув'язнення у 2004 році, яка ще більше посилилася через численні інші фактори, становила нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження (порушення статті 3). Суд вважав, що заявник не мав ефективних національних засобів юридичного захисту у цій справі принаймні до 2016 року (порушення статті 13).

II. Презентація організацій, що подають комунікацію

4. Харківська правозахисна група (ХПГ) є однією з найстаріших і найактивніших українських правозахисних організацій. Як юридична особа вона була створена в 1992 році, але як правозахисна група працює з 1988 року при Товаристві «Меморіал», першій офіційній правозахисній організації в колишньому СРСР. ХПГ особливо активна в сфері захисту осіб, позбавлених волі, як у сфері моніторингу в'язниць, так і в сфері правового захисту або стратегічних судових процесів. Серед дуже великої кількості справ, що розглядалися в ЄСПЛ, ХПГ порушила справу, яка призвела до винесення пілотного рішення у справі «Сукачов проти України».

5. Українська Гельсінська спілка з прав людини (УГСПЛ) є найбільшою всеукраїнською асоціацією правозахисних організацій. Серед напрямів діяльності УГСПЛ у сфері захисту прав людини – постійний моніторинг ситуації з правами людини в Україні та інформування громадськості про факти їх порушення; надання правової допомоги жертвам порушень прав людини, в тому числі супровід стратегічно важливих справ; захист прав людини і основоположних свобод у суді, органах державної влади та органах місцевого самоврядування; дослідження та аналіз ситуації з правами людини, в тому числі регулярний моніторинг законопроектів та нормативно-правових актів; а також підготовка та захист власних законодавчих ініціатив, проведення інформаційно-просвітницьких кампаній, освітніх семінарів та навчання правозахисників.
6. Громадська організація «Захист в'язнів України» (ЗВУ) – організація, яка розслідує та документує катування та жорстоке поводження з ув'язненими в Україні, а також надає консультації та правову допомогу жертвам катувань та їхнім родинам.
7. EPLN (Європейська мережа із судового захисту прав ув'язнених) – це мережа неурядових організацій, що займаються захистом прав ув'язнених. Наразі вона об'єднує 25 національних НУО та асоціацій адвокатів з 18 країн-членів Ради Європи.

II. Огляд заходів, вжитих органами влади

Законодавчі зміни щодо заміни покарання більш м'яким та умовно-дострокового звільнення (Закон № 2690-IX)

8. 18 жовтня 2022 року Верховна Рада ухвалила зміни до Кримінального кодексу, які дозволяють замінити покарання або достроково звільнити осіб, засуджених до довічного ув'язнення.¹ Цей текст вже був ретельно проаналізований EPLN та ХПГ у спільному зверненні до Комітету міністрів від 2 серпня 2021 року, коли він мав статус законопроекту.²
9. Закон № 2690-IX містить низку недоліків, через які він не може вважатися таким, що відповідає рішенням Європейського суду у справі «Петухова (№ 2)» та Рішенню Конституційного Суду України № 6-р(II)/2021. Коаліція громадських організацій, до якої входять EPLN, ХПГ та ЗВУ, 21 жовтня 2022 року надіслала відкритого листа Президенту України із закликом накласти вето на законопроект № 4049.³ Тим не менш, Президент підписав Закон № 2690-IX 3 листопада 2022 року.
10. Серед занепокоєнь, які висловлювали правозахисники, була **очевидна нерівність у ставленні до засуджених до довічного позбавлення волі, які на момент набуття чинності цього закону відбули більше п'ятнадцяти років ув'язнення.**

¹ Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини» прийнятий 18.10.2022. Доступний за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2690-IX>.

² Законопроект № 4049

³ «Відкритий лист правозахисних організацій до Президента України з приводу вето закону №4049», 21.10.2022. Доступний за посиланням: https://khpg.org/1608811298?fbclid=IwAR0vMK7J0c-0iZ_Z2xHqANqX8wyN7s0CC7NijD4cMaYHaO4TTiA6ofIpTGs.

11. Закон № 2690-IX передбачає можливість заміни довічного позбавлення волі на певний строк після відбуття засудженням не менше п'ятнадцяти років позбавлення волі (зміни до статті 82 Кримінального кодексу). Заміна можлива на строк позбавлення волі від п'ятнадцяти до двадцяти років, час відраховується з моменту прийняття рішення про заміну покарання. Таким чином, сукупний строк ув'язнення для особи, засудженої до довічного позбавлення волі, має становити не менше тридцяти років. Насправді цей термін для багатьох з них буде значно більшим, оскільки на день прийняття закону вони відбули більше п'ятнадцяти років позбавлення волі (деякі з них навіть більше двадцяти п'яти; здається, що найдовше довічно ув'язнений відбуває покарання вже 38 років).
12. При цьому не передбачено жодних Перехідних положень, які б ставили їх у рівні умови з тими, хто був засуджений до довічного ув'язнення відносно недавно – 5-10 років тому. Необхідність відбувати понад тридцять років ув'язнення до отримання можливості звільнитися ставить під сумнів весь механізм запропонованого звільнення для довічно ув'язнених. У своїй Комунікації до Комітету міністрів від 2 серпня 2021 року EPLN і ХПГ підкреслили, що в найкращому випадку, тобто якщо засуджений отримає заміну покарання одразу після відбуття 15 років ув'язнення і заміною покарання буде менший термін (15 років), особа матиме право на умовно-дострокове звільнення через 26 років і 3 місяці.⁴ Таку перспективу звільнення **навряд чи можна вважати реалістичною, оскільки більшість ув'язнених, які мають на це право, ймовірно, не доживуть до звільнення**, враховуючи суворий режим безпеки, встановлений для ув'язнених, які відбувають довічне ув'язнення, загалом погані умови утримання та відсутність доступу до медичної допомоги в українських в'язницях.
13. Крім того, Закон № 2690-IX несе в собі ризик дискримінації певних категорій ув'язнених. **У ньому немає спеціальних положень для людей похилого віку**, наприклад, для ув'язнених, яким понад 60 років і які вже відбули 15 років ув'язнення, хоча їхнє становище суттєво відрізняється від становища ув'язнених, які були засуджені до довічного ув'язнення відносно нещодавно.⁵ Середня тривалість життя чоловіків на волі в Україні становить 65 років.⁶ Тому такі засуджені приречені на смерть у в'язниці без жодних шансів на звільнення.
14. В Оновленому плані дій Уряд не надав жодної інформації щодо розподілу засуджених до довічного позбавлення волі за кількістю відбутих років. Кількість ув'язнених, які відбули понад 15 років на момент прийняття механізму звільнення у 2022 році (а отже, дискримінованих ним), залишається невідомою. Єдина доступна громадськості інформація полягає в тому, що станом на 2016 рік в українських пенітенціарних установах перебувало понад 70 довічно ув'язнених, які відбули понад 20 років покарання.⁷ Відповідно, до 2023 року вони вже відбули понад 27 років ув'язнення. Таким чином, ці 70+ ув'язнених у

⁴ 1411-е засідання (вересень 2021 року) (DH) - Правила 9.2 та 9.6 - Повідомлення від НУО (02/08/2021) у справі "Петухов проти України (№ 2)" (заява № 41216/13) та відповідь органів влади (13/08/2021). Доступно за посиланням: [https://hudoc.exec.coe.int/ENG?i=DH-DD\(2021\)802revE](https://hudoc.exec.coe.int/ENG?i=DH-DD(2021)802revE).

⁵ «Відкрите звернення щодо накладання вето на законопроект 4049», НУО «Захист в'язнів України» (в минулому – НУО «Альянс Української Єдності», 22.10.2022. Доступне за посиланням: <https://ngoauu.org/vidkrite-zvernennya-shhodo-nakladannya-veto-na-zakonoproekt-4040/>

⁶ «Населення України 2021. Демографічний Щорічник», Держстат України. Доступний за посиланням: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/10/zb_nasel%20_2021.pdf, стор. 60.

⁷ «Петухов проти України (№ 2)» (Petukhov v. Ukraine (No. 2)), № 41216/13, § 92

кращому випадку вийдуть на волю через більш ніж 39 років і 3 місяці, якщо буде застосовано прийнятий закон (27 років + 11 років 3 місяці (3/4 від 15 років)) + 1 рік (на розгляд судом клопотання про умовно-дострокове звільнення). Такий механізм явно не відповідає практиці ЄСПЛ та іншим міжнародним стандартам. Ці показники свідчать про те, що чинний механізм звільнення довічно засуджених не вирішує повною мірою існуючу проблему.

15. Додатковим аргументом є той факт, що засуджені, які вже відбули близько 15 років або більше, очевидно, не зможуть відповідати критеріям для звільнення, оскільки вони не знали про ці критерії під час ув'язнення. Їм потрібно буде почати робити кроки для того, щоб відповідати критеріям, і невідомо, скільки часу це займе і наскільки відтермінується їхнє звільнення. Така ситуація ставить їх у невідгідне становище порівняно з нещодавно засудженими, які мають достатньо часу для виконання цих критеріїв. Відсутність такої визначеності вже неодноразово розглядалася Судом, де він вказував, що вона не відповідає статті 3 Конвенції:

«Визначеність у цій сфері є не лише загальною вимогою верховенства права, але й лежить в основі процесу реабілітації, який ризикує бути ускладненим, якщо процедура перегляду вироку та перспективи звільнення є незрозумілими або невизначеними. Тому ув'язнені, які отримали довічне ув'язнення, мають право з самого початку знати, що вони повинні зробити для того, щоб їхня кандидатура була розглянута на звільнення, і за яких умов. Це включає в себе і те, коли відбудеться або може відбутися перегляд вироку.»⁸

16. Ці обставини свідчать про те, що Уряд має якнайшвидше запровадити механізм, який дозволить засудженим, які відбули 25 років і більше, скористатися процедурою їхнього можливого звільнення з подальшим періодичним переглядом, не будучи обмеженими вимогою про обов'язкове попереднє пом'якшення покарання. Також цей механізм має містити адаптовані критерії для звільнення осіб, які на момент прийняття цих критеріїв вже відбули 22 роки і більше, оскільки вимога відповідати критеріям, яких не було на початку відбування покарання, робить цей механізм дискримінаційним і неефективним.
17. Крім того, цей механізм має адаптувати існуючу вимогу статті 81 Кримінального кодексу, згідно з якою умовно-дострокове звільнення застосовується лише «якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення». Тому питання надання довічно засудженим можливості працювати стало важливою передумовою для їхнього умовно-дострокового звільнення. Враховуючи незначну частку ув'язнених (за даними Уряду, 109 з 1 611, що становить лише близько 7% від усіх засуджених до довічного позбавлення волі), які займаються оплачуваною працею, а також той факт, що довічники дуже обмежені у видах своєї праці, оскільки вона повинна виконуватися лише в камерах, перспектива відповідності критерію «свідомої поведінки та ставлення до праці» стає нереальною.

Неконституційність відсутності прямої можливості умовно-дострокового звільнення для довічно засуджених (Рішення Конституційного Суду України № 6-р(II)/2021)

⁸ Хатчінсон проти Сполученого Королівства (*Hutchinson v. the United Kingdom*), § 44.

18. Нарешті, Закон № 2690-IX не відповідає вимогам Конституційного Суду України, сформульованим у Рішенні № 6-р(II)/2021 від 16 вересня 2021 року, де він проаналізував конституційність відсутності можливості заміни покарання більш м'яким або умовно-дострокового звільнення для засуджених до довічного позбавлення волі.⁹ У пункті 4.1 Рішення Конституційний Суд зазначив, що

«обов'язком Верховної Ради України є законодавчо забезпечити реалістичну перспективу звільнення осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, від подальшого відбування такого покарання шляхом унормування порядку заміни довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням або умовно-дострокового звільнення. При цьому потрібно враховувати, що заміна невідбутої частини покарання у вигляді довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням не має бути передумовою умовно-дострокового звільнення.»

Однак новоприйнятий Закон № 2690-IX не вносить змін до частини 1 статті 81 Кримінального кодексу щодо можливості умовно-дострокового звільнення від відбування покарання без попередньої заміни довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням. Стаття 81 § 1 була визнана КСУ неконституційною, але не замінена новими положеннями, всупереч чіткій вимозі Рішення № 6-р (II)/2021. Уряд в Оновленому плані дій від 15 грудня 2022 року визнав, посилаючись на Рішення КСУ, що заміна довічного ув'язнення на більш м'яке не повинна бути передумовою для умовно-дострокового звільнення, однак саме це передбачає Закон № 2690-IX.¹⁰ Таким чином, відсутність законодавчого закріплення умовно-дострокового звільнення осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, суперечить вимогам Рішення КСУ та рішення ЄСПЛ у справі «Петухов проти України (№ 2)» (заява № 41216/13), на виконання яких насамперед був спрямований Закон № 2690-IX.

19. Уряд не надав жодної інформації щодо того, яким чином і, особливо, коли планується внести необхідні зміни з метою приведення законодавства у відповідність до стандартів ЄСПЛ та Рішення Конституційного Суду України. Цей механізм умовно-дострокового звільнення довічно засуджених має бути прийнятий якнайшвидше, оскільки в першу чергу він стосується довічно засуджених, які вже відбули великі терміни ув'язнення, наприклад, 25 років і більше, і не мають механізму звільнення, окрім механізму заміни довічного ув'язнення на певний строк. За цим механізмом їм ще потрібно відсидіти в кращому випадку близько 12 років (3/4 від 15 років), що в сумі становить 37 років і більше до звільнення. Це суперечить позиції Суду у справі «Вінтер та інші проти Сполученого Королівства» (Vinter and Others v. the United Kingdom), згідно з якою «матеріали порівняльного та міжнародного права, що були в розпорядженні Суду, свідчать про чітку підтримку інституту спеціального механізму, що гарантує перегляд не пізніше ніж через двадцять п'ять років після винесення довічного вироку, з подальшими періодичними переглядами» (§ 120).¹¹

⁹ Рішення Конституційного Суду України № 6-р(II)/2021, 16.09.2021. Доступне за посиланням: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/6-p2-2021.pdf>.

¹⁰ 1459-е засідання (березень 2023 року) (DH) - План дій (15/12/2022) - Повідомлення України щодо справи «Петухов проти України» (№ 2) (заява № 41216/13). Доступно за посиланням: [https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD\(2023\)56E](https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD(2023)56E).

¹¹ «Вінтер та інші проти Сполученого Королівства» (Vinter and Others v. The United Kingdom), (заяви №№ 66069/09, 130/10 та 3896/10).

Звільнення тяжкохворих ув'язнених, засуджених до довічного ув'язнення

20. Відповідно до статті 84 Кримінального кодексу, засуджені до довічного позбавлення волі можуть бути звільнені від подальшого відбування покарання. Такі випадки звільнення мали місце на практиці, але вони є поодинокими і становлять виняток із загального правила. Загальною практикою є відмова у звільненні ув'язнених за станом здоров'я у зв'язку з тяжкістю злочину. Такі відмови ґрунтуються на п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду № 8 від 28.09.1973 р.¹² та ч. 2 ст. 84 Кримінального кодексу, відповідно до якої при вирішенні питання про звільнення за станом здоров'я повинні враховуватися тяжкість вчиненого кримінального правопорушення, характер захворювання, особа засудженого та інші обставини справи. Такі вимоги перетворюють процедуру звільнення за станом здоров'я на процедуру умовно-дострокового звільнення, що робить звільнення за станом здоров'я недосяжним і суперечить практиці Суду,¹³ незважаючи на те, що це питання було спеціально розглянуто Судом у справі проти України.¹⁴
21. Зазначені обставини свідчать про необхідність приведення національного законодавства у відповідність до практики Європейського суду з прав людини у питанні визначення критеріїв звільнення від подальшого відбування покарання тяжкохворих довічно ув'язнених.

Законодавчі зміни щодо процедури оцінки ступеня реабілітації засудженого (Закон № 2689-IX)

22. Закон № 2689-IX,¹⁵ прийнятий разом із Законом № 2690-IX, ставить під сумнів справедливість процесу, надаючи **центральну роль адміністрації в'язниці, яка відповідає за оцінку «ступеня реінтеграції» засуджених, які подають клопотання про умовно-дострокове звільнення**, що є важливим критерієм, який слід залишити для судового розгляду. Відповідно до статті 154 § 12 Кодексу виконання кримінальних покарань України (зі змінами, внесеними Законом № 2689-IX), порядок і критерії визначення ступеня виправлення засуджених до довічного позбавлення волі встановлюються Міністерством юстиції України (Мін'юст).
23. Комітет міністрів у своєму рішенні від 16 вересня 2021 року підкреслив важливість того, щоб перегляд вироку для довічно засуджених «ґрунтувався на чітких підставах і передбачуваних критеріях, забезпечував адекватні процесуальні гарантії для процедури перегляду, а також гарантував можливість наступних періодичних переглядів».¹⁶ У контексті зауваження про «чіткі підстави та передбачувані критерії» залишається незрозумілим, як засуджені до довічного позбавлення волі повинні розуміти критерій «становлення на шлях

¹² Постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 28.09.1973 «Про практику застосування судами законодавства про звільнення від відбуття покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу» “On the practice of application by the courts of the legislation on release from serving a sentence of convicts who suffer from a serious illness”. Доступна за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-73#Text>.

¹³ «Гулай Четін проти Туреччини» (Gülay Çetin v. Türkiye), (заява № 44084/10), § 113, 5 березня 2013

¹⁴ «Єрмоленко проти України» (Yermolenko v. Ukraine), (заява № 49218/10), §§60-61, 15 November 2013

¹⁵ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини», № 2689-IX, 18.10.2022. Доступний за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2689-20#Text>.

¹⁶ 1411-е засідання (DH), 14-16 вересня 2021 року - H46-43 «Група Петухова проти України» (заява № 41216/13), CM/Del/Dec(2021)1411/H46-43. Доступно за посиланням: [https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=CM/Del/Dec\(2021\)1411/H46-43E](https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=CM/Del/Dec(2021)1411/H46-43E).

виправлення», передбачений у частині 3 статті 82 Кримінального кодексу для заміни довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі на певний строк, і на підставі яких критеріїв суди повинні визначати покарання у виді позбавлення волі на певний строк від 15 до 20 років. Можна припустити, що законодавець мав намір роз'яснити це питання у підзаконних актах, які мають визначати ступінь виправлення засуджених до довічного позбавлення волі відповідно до п. 2 ч. 12 ст. 154 Кодексу України про виконання кримінальних покарань. Ці підзаконні акти будуть розглянуті нижче.

24. Закон № 2689-IX також вніс зміни до статті 154 § 13 Кодексу виконання кримінальних покарань¹⁷ щодо обов'язку засудженого до довічного позбавлення волі для подання клопотання про заміну покарання більш м'яким подати індивідуальний план реабілітації. І це незважаючи на те, що Секретаріат КМ у своїх зауваженнях підкреслив, що органи влади повинні переглянути ту частину закону, згідно з якою підготовка плану реінтеграції покладається на ув'язнених, а не на пенітенціарну службу чи службу пробації.¹⁸ Крім того, згідно з експертним коментарем Георгія Тугуші до законопроектів 4049 і 4048, підготовленим під егідою Ради Європи, «вимога до довічно ув'язненого подавати план реінтеграції є надмірною і досить нереалістичною. Більшість засуджених до довічного позбавлення волі не зможуть підготувати такий план, і це має бути обов'язком тюремної соціальної служби – розробити такий план у співпраці з відповідним ув'язненим і подати його до суду».¹⁹ Як вже підкреслювали EPLN та ХПГ у своїй попередній комунікації, такий обов'язок, у світлі практичної недоступності реабілітаційних заходів для засуджених до довічного позбавлення волі, перекладає тягар обов'язку підготовки до реінтеграції з адміністрації в'язниці на засуджену особу.²⁰ У рішенні у справі «Петухов проти України (№ 2)» Суд підкреслив, що «довічно ув'язнені в Україні відокремлені від інших ув'язнених і проводять до двадцяти трьох годин на добу у своїх камерах, які, як правило, є дво- або тримісними, з обмеженими можливостями для організованої діяльності та спілкування [...]. Уряд не зміг пояснити, яким чином ув'язнений може просуватися до реабілітації в таких умовах» (§ 182). Підхід Уряду з того часу не змінився, оскільки в Оновленому плані дій знову зазначено, що «засудженим, які тримаються в приміщеннях камерного типу в установах виконання покарань максимального рівня безпеки, надається прогулянка тривалістю одна година на день».²¹

¹⁷Кримінально-виконавчий кодекс України. Доступний за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#n1214>

¹⁸ 1411-е засідання (ДН) (14-16 вересня 2021 року) - Н46-43 "Група Петухова (№ 2) проти України" (заява № 41216/13). Доступно за посиланням: <https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=CM/Notes/1411/H46-43E>

¹⁹ Експертна оцінка окремих положень проекту Закону України № 4048 і проекту Закону України № 4049 у частині внесення змін до Кримінального кодексу, Кримінально-виконавчого кодексу і Кримінального процесуального кодексу, які було розроблено з метою виконання рішення ЄСПЛ у справі «Петухов проти України (№ 2)» на основі оцінки пана Георгія Тугуші, міжнародного консультанта Ради Європи. Доступна за посиланням: <https://rm.coe.int/expert-assessment-4048-4049/1680a137dc>

²⁰ 1411-е засідання (вересень 2021 року) (ДН) - Правила 9.2 та 9.6 - Повідомлення від НУО (02/08/2021) у справі «Петухов проти України (№ 2)» (заява № 41216/13) та відповідь органів влади (13/08/2021). Доступно за посиланням: [https://hudoc.exec.coe.int/ENG?i=DH-DD\(2021\)802revE](https://hudoc.exec.coe.int/ENG?i=DH-DD(2021)802revE).

²¹ 1459-е засідання (березень 2023 року) (ДН) - План дій (15/12/2022) - Повідомлення України щодо справи «Петухов проти України» (№ 2) (заява № 41216/13). Доступно за посиланням: [https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD\(2023\)56E](https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD(2023)56E).

25. Згідно з Оновленим планом заходів, станом на кінець 2022 року 109 із загальної кількості 1 611 засуджених до довічного позбавлення волі залучені до оплачуваної праці.²² 133 засуджених здобули та здобувають освіту (формальну та неформальну).²³ Таким чином, реально, якщо припустити, що процедура заміни покарання на більш м'яке буде достатньо чіткою та ефективною на практиці, менше 10% всіх засуджених до довічного позбавлення волі матимуть хоча б теоретичну можливість її отримати. Як підкреслив Суд у справі «Петухов проти України (№ 2)», «зобов'язання надати можливість реабілітації слід розглядати як зобов'язання засобу, а не як зобов'язання результату. Однак воно тягне за собою позитивне зобов'язання забезпечити довічно ув'язненим такий режим ув'язнення, який є сумісним з метою реабілітації і дозволяє таким ув'язненим досягти прогресу на шляху до їхньої реабілітації» (§ 181). На жаль, практика показує, що абсолютна більшість засуджених до довічного позбавлення волі практично позбавлена можливості займатися повноцінною діяльністю та реабілітуватися під час відбування покарання, що робить нереальним їх подальше пом'якшення умов відбування покарання.
26. Відповідно до Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року, прийнятої у грудні 2022 року,²⁴ та її Операційного плану,²⁵ до 2026 року не передбачено жодних заходів щодо зміни умов тримання засуджених до довічного позбавлення волі в частині їх повної ізоляції від інших засуджених. Під час підготовки цієї стратегії робоча група міжнародних партнерів України за участю Ради Європи та Європейської Комісії запропонувала українській владі внести зміни до стратегії, включивши до неї вимогу щодо зміни умов тримання засуджених до довічного позбавлення волі шляхом виключення певних умов тримання засуджених до довічного позбавлення волі, але цю пропозицію було відхилено.

Порядок визначення ступеня виправлення засуджених до довічного позбавлення волі

27. 19 січня 2023 року Міністерство юстиції України опублікувало наказ № 294/5 «Про визначення ступеня виправлення засудженого».²⁶ Цей наказ встановлює порядок і методологію²⁷ проведення адміністраціями установ виконання покарань «визначення ступеня виправлення» всіх засуджених для звернення до суду з клопотанням про умовно-дострокове звільнення або заміну покарання більш м'яким, а також затверджує форму висновків за результатами оцінки та індивідуального плану²⁸ виправлення і ресоціалізації засудженого. Методологія полягає в оцінюванні засудженого за встановленими критеріями, за які він отримує бали.

²² *Ibid.*

²³ *Ibid.*

²⁴ Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року. Доступна за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#n10>.

²⁵ Операційний план реалізації Стратегії. Доступний за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#n10>.

²⁶ Наказ Міністерства юстиції України «Про визначення ступеня виправлення засудженого», від 19 січня 2023 р., № 116/39172. Доступний за посиланням: <https://ips.ligazakon.net/document/RE39172?an=7>.

²⁷ «Методика визначення ступеня виправлення засудженого». Доступна за посиланням: https://ips.ligazakon.net/document/view/re39173?ed=2023_01_19.

²⁸ «Форма індивідуального плану виправлення та ре соціалізації». Доступна за посиланням: https://ips.ligazakon.net/document/view/re39173?ed=2023_01_19&an=260.

28. Перш за все, хочемо зазначити, що вищезгаданий Наказ був прийнятий по суті без громадського обговорення, що підтверджується звітом,²⁹ згідно з яким на громадське обговорення не було подано жодної пропозиції. Така ситуація виникла через те, що хоча формально Міністерство юстиції опублікувало повідомлення про громадське обговорення на своєму сайті 21 грудня 2022 року,³⁰ організації, які подали пропозиції, просили накласти вето на законопроект, що запроваджує цю процедуру, і, таким чином, не були запрошені до обговорення. Ця ситуація має бути виправлена, і Міністерство юстиції має організувати консультації з громадянським суспільством, врахувати їхні пропозиції та внести зміни до Порядку.
29. Відповідно до абзаців 2 і 3 ч. 12 ст. 154 КВК України, порядок і методика визначення ступеня виправлення встановлюються не для всіх засуджених, а лише для засуджених до довічного позбавлення волі і лише щодо тих, стосовно яких до суду подано клопотання про заміну покарання більш м'яким (ст. 82 КВК України). Ця вимога, очевидно, мала на меті встановити особливий режим визначення ступеня виправлення для засуджених до довічного позбавлення волі, які утримуються в суворому режимі і проводять 23 години в камері, не маючи доступу до засобів ресоціалізації, які є в інших ув'язнених. Однак Наказ № 294/5 встановлює єдиний Порядок і методику визначення ступеня виправлення для всіх засуджених, не враховуючи специфіку режиму для довічно засуджених.
30. Вище наші організації вже зазначали, що лише 7% засуджених до довічного позбавлення волі працюють, 81% перебувають в одиночних камерах з повною ізоляцією, а 8% проходять професійне навчання. Очевидно, що такий Порядок та Методика ставлять під сумнів можливість засуджених до довічного позбавлення волі на заміну покарання більш м'яким або умовно-дострокове звільнення.
31. В якості наочного прикладу можна процитувати кілька запитань з Порядку та Висновку, не вдаючись до детального розгляду кожного з них:
- § 4 (1) Методики щодо відшкодування шкоди, який має лише три варіанти відповіді: відшкодовано – 3 бали, частково відшкодовано – 1 бал, не відшкодовано – 0 балів. Чи враховує це питання реалії засуджених до довічного позбавлення волі, з яких лише 7% працюють, а всі інші не мають доступу до роботи через її відсутність? Очевидно, що ні. Не враховує воно і становище засуджених, які не можуть працювати за станом здоров'я.
 - §§ 8-10 Розділу V Висновку щодо навчання та трудової дисципліни: так – 2 бали, ні – 0 балів. Знову ж таки, засуджені до довічного позбавлення волі отримують 0 балів з 6, за винятком тих 7-8%, які виконують роботи в ув'язненні.

²⁹ Звіт про результати проведення електронних консультацій з громадськістю стосовно проекту Наказу Міністерства юстиції України «Про визначення ступеня виправлення засудженого» від 09.01.2023. Доступний за посиланням: <https://minjust.gov.ua/m/09012023-zvit-pro-rezultati-provedennya-elektronnih-konsultatsiy-z-gromadskisty-stosovno-proektu-nakazu-ministerstva-yustitsii-ukraini-pro-viznachennya-stupenya-vipravleniya-zasudjenogo>.

³⁰ Повідомлення про проведення електронних консультацій з громадськістю щодо проекту Наказу Міністерства юстиції України «Про визначення ступеня виправлення засудженого» від 21.12.2022. Доступне за посиланням: <https://minjust.gov.ua/m/21122022-povidomlennya-pro-provedennya-elektronnih-konsultatsiy-z-gromadskisty-schodo-proektu-nakazu-ministerstva-yustitsii-ukraini-pro-viznachennya-stupenya-vipravleniya-zasudjenogo>.

- § 3 Розділу V, § 1 Розділу VI Висновку щодо спілкування з іншими засудженими: так – 2 бали, ні – 0 балів. Ця вимога суперечить встановленій законом забороні на спілкування з іншими засудженими, а 81% усіх довічників утримуються в камерах, розрахованих на двох засуджених.
32. Наголошуємо, що Порядок і умови відбування покарання засудженими до довічного позбавлення волі мають бути приведені у відповідність до реалій умов тримання засуджених до довічного позбавлення волі.
33. Порядок та Методика визначення ступеня виправлення не містять чітких критеріїв для індивідуального визначення засудженому строку позбавлення волі при заміні довічного позбавлення волі на строк від 15 до 20 років, хоча відповідно до п. 4 ч. 12 ст. 154 Кодексу України про виконання кримінальних покарань це є основним призначенням цих підзаконних актів.
34. Порядок та Методика визначення ступеня виправлення передбачають однаковий механізм прийняття адміністрацією установи рішення про звернення до суду з клопотанням про заміну покарання (ст. 82 КВК) та про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КВК), незважаючи на те, що вони мають різні критерії для їх застосування. Для заміни покарання (ст. 82 КК) критерієм є те, чи «засуджений став на шлях виправлення», а для умовно-дострокового звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК) – те, чи «засуджений своєю сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення». Таким чином, оцінивши конкретного засудженого, який набрав більше шістдесяти балів, адміністрація установи може зробити висновок, що він або став на шлях виправлення, або виправився. Іншими словами, ця процедура не робить різниці між критеріями «виправився» (досягнутий результат) і «став на шлях виправлення» (початок процесу). Такий підхід не відповідає вимозі «чіткості та передбачуваності», на що вказував Комітет Міністрів у своєму останньому рішенні щодо цієї групи справ.
35. Щодо документів, які адміністрація установи надсилає до суду, то відповідно до § 2 п. 3 Методики до суду подаються лише висновок, характеристика засудженого та дані про не зняті або не погашені в установленому законом порядку стягнення. При цьому висновок складається на підставі різних документів, зазначених у § 1 розділу II Методики. На нашу думку, судам слід надавати всі документи, на яких ґрунтується висновок, щоб судді могли ознайомитися з ними та оцінити правильність висновку. Такий захід зменшить ризик суб'єктивізму при складанні висновку.
36. Ані Механізм, ані Висновок не містять вимоги враховувати стан здоров'я заявника, отримати медичні висновки лікарів про вплив режиму тримання на здоров'я засудженого тощо. Стан здоров'я має враховуватися при вирішенні питання про ступінь виправлення. Також механізм не дозволяє засудженому надати наявні у нього документи для розгляду адміністрацією при складанні висновку. Ця ситуація має бути розглянута та змінена.
37. Що стосується повноважень адміністрації установи, то Висновок передбачає оцінку засуджених за критеріями «став/не став на шлях виправлення» або «довів/не довів своє виправлення». На нашу думку, оцінка засудженого на відповідність цим критеріям

належить до компетенції судів, відповідно до статей 81 та 82 Кримінального кодексу, і не може бути делегована адміністрації установи. Адміністрація установи повинна лише зробити висновок про можливість/неможливість подання документів до суду для розгляду клопотання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання або пом'якшення покарання.

38. Враховуючи все вищезазначене, ми вважаємо, що Уряд повинен усунути вищезазначені недоліки та провести консультації з громадянським суспільством при внесенні змін до Наказу № 294/5.

Повна заборона на спілкування довічно ув'язнених під час позакамерних заходів (справа Івана Карпенка)

39. Заборона на спілкування між ув'язненими закріплена в Кодексі України про виконання кримінальних покарань з 2005 року (стаття 107 §4 (3)), а також у Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання покарань.³¹ Ця заборона сформульована наступним чином: *“Засудженим забороняється: спілкуватися із засудженими та іншими особами з порушенням встановлених правил ізоляції, звертатися до них з проханням про виконання незаконних дій”*. Як наслідок, засудженим дозволяється розмовляти лише з персоналом в'язниці або зі своїм співкамерником, якщо вони перебувають з кимось в одній камері.
40. Суд у своєму рішенні у справі *«Карпенко проти України» (Karpenko v. Ukraine)* (заява №. 45397/13) зазначив, що практика накладання «заборони контактувати з ув'язненими з інших камер продовжувала залишатися твердою практикою тюремної адміністрації після 2015 року, що знаходить підтвердження в тексті відповіді Уряду на доповідь КЗК за результатами візиту Комітету до України в серпні 2020 року, в якій зазначалося, що «засуджені до довічного позбавлення волі [повинні] триматися в суворій ізоляції» і що «спілкування з ув'язненими з інших камер [не] передбачено законом» [...]» (§ 58). Таким чином, незважаючи на те, що розділ 23 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, який забороняв ув'язненим «вступати в контакт з ув'язненими, які утримуються в інших камерах», був скасований у 2015 році, на практиці, за спостереженнями ЄКЗК і підтвердженими Судом, дуже ймовірно, що ця заборона продовжувала застосовуватися і після цього (§ 59).
41. Більше того, законодавчі та нормативні положення, що забороняють спілкування засуджених до довічного позбавлення волі під час проведення заходів поза камерою, залишаються чинними. Це підтверджено Урядом в Оновленому плані дій: *«Таким чином, засудженим до довічного позбавлення волі під час прогулянок не дозволяється спілкуватися з особами з інших камер або інших прогулянкових дворів»*.³² Уряд, не вдаючись до подальших подробиць, переходить до огляду санкцій, які передбачені за порушення заборони на спілкування: *«Стаття 132 «Заходи стягнення, що застосовуються до засуджених» [Кримінально-виконавчого кодексу] передбачає, що за*

³¹ У 2003-2014 роках - §29 Наказу № 275, у 2014-2018 роках - Розділ III §3 Наказу №2186/5, з 2018 року - Розділ II § 3 (3) Наказу № 2823/5.

³² 1459-е засідання (березень 2023 року) (DH) - План дій (15/12/2022) - Повідомлення України щодо справи «Петухов проти України» (№ 2) (заява № 41216/13). Доступно за посиланням: [https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD\(2023\)56E](https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=DH-DD(2023)56E).

невиконання покладених обов'язків і порушення встановлених заборон до засуджених, у тому числі до довічного позбавлення волі, можуть бути застосовані такі заходи стягнення: [...]» У рішенні у справі Карпенка Суд підкреслив, що «заборона ув'язненим розмовляти один з одним протягом того обмеженого часу, який вони проводять за межами своїх камер, суперечить вимогам Європейських пенітенціарних правил» (§ 61), і визнав порушення статті 3 щодо заборони на спілкування за межами камер для довічно засуджених.

42. Згідно з інформацією, наданою Урядом у Плані заходів, для засуджених до довічного позбавлення волі передбачено 155 місць у багатомісних камерах та 162 місця (зайнято лише 56 місць) у загальних житлових приміщеннях. Ці цифри свідчать про те, що 81% (1611 - 155 - 56 = 1300) засуджених до довічного позбавлення волі відбувають покарання у двомісних камерах 23 години на добу, при цьому їм заборонено спілкуватися з іншими засудженими.
43. Вищезазначене означає, що Уряд не вжив жодних кроків для виправлення порушень, виявлених у рішенні у справі Карпенка, а також не надав жодного плану дій для їх виправлення у майбутньому, водночас просячи закрити нагляд у справі. Навіть якщо припустити, що засоби правового захисту, зазначені в Оновленому плані дій, дійсно є ефективними, це не скасовує того факту, що заборона автоматично поширюється на всіх довічно ув'язнених лише на тій підставі, що вони засуджені до довічного позбавлення волі, що стало однією з підстав для встановлення Судом порушення статті 3 Конвенції у справі Карпенка.
44. Міжнародна робоча група, що об'єднує представників Ради Європи та Європейського Союзу, у грудні 2021 року рекомендувала владі докорінно змінити підхід до довічного ув'язнення в рамках стратегії реформування до 2026 року, яка тоді перебувала на стадії підготовки. Влада відкрито відмовилася взяти до уваги ці рекомендації. Тому дуже важливо, щоб Комітет Міністрів Ради Європи чітко нагадав про європейські вимоги, враховуючи, що на кону стоїть право, відступ від якого не допускається, що описані заходи (або їх відсутність) зачіпають дуже велику кількість ув'язнених, а також враховуючи репресивний відтінок, який режим довічного ув'язнення має для всієї пенітенціарної системи в Україні.

Рекомендації:

Організації, що подають Комунікацію, з повагою звертаються до Комітету міністрів із закликом запросити українську владу:

- Надати статистичну інформацію щодо розподілу засуджених до довічного позбавлення волі:
 1. за кількістю років відбутого покарання,
 2. за віком
- негайно запровадити механізм, який би дозволив засудженим до довічного позбавлення волі скористатися можливістю постати перед компетентним органом для вирішення питання про їхнє можливе звільнення не пізніше, ніж через 20 років відбуття покарання (на основі відповідних положень права Європейського Союзу, з яким планується гармонізувати українське законодавство),³³ з періодичним переглядом.

³³ Стаття 5 § 2 Рамкового рішення Ради ЄС 2002/584/ІНА від 13 червня 2002 року про європейський ордер на арешт

- Провести консультації з представниками громадянського суспільства та забезпечити, щоб Порядок визначення ступеня виправлення засудженого «ґрунтувався на чітких підставах і передбачуваних критеріях, аби забезпечити належні процесуальні гарантії для процедури перегляду».
- Покращити можливість залучення засуджених до довічного позбавлення волі до «суспільно корисних робіт», зокрема, шляхом урізноманітнення видів робіт, доступних для них.
- Ретельно переглянути режим виконання довічного ув'язнення, беручи до уваги Європейські пенітенціарні правила та Рекомендацію Комітету міністрів Rec (2003) 23 щодо управління тюремними адміністраціями засудженими до довічного ув'язнення та іншими особами, засудженими до тривалих термінів позбавлення волі, а також висновки та рекомендації ЄКПТ (зокрема, СРТ/Inf (2018) 41).

З повагою,